

HET ONTSPANNINGSLEVEN VAN BRUGSE ARBEIDERS (1890-1921) (*)

Isabelle Verheire

1. Inleiding: algemeen kader

De arbeidersbevolking is sinds enkele decennia een geliefkoosd 'studieobject' in het historisch onderzoek. Daarbij werden en worden verschillende facetten van de geschiedenis van 'de kleine man' belicht. Waar voorheen eerder politieke of economische thema's aan de orde waren, is nadien het dagelijks leven steeds vaker binnen het interesseveld van historici gekomen.

Sommige auteurs menen de dagelijkse bezigheden van de arbeider in de 19de en begin 20ste eeuw te kunnen reduceren tot 'eten, werken, slapen'. In die optiek was vrijetijdsbesteding enkel weggelegd voor de hogere sociale groepen. Zo lasen we in een studie uit 1958 dat "tot voor het einde van de 19de eeuw geen sprake kon zijn van de bestudering van de vrije tijd, heel eenvoudig omdat er geen vrije tijd was (praktisch iedere arbeider was 10 à 11 uur per dag van huis weg)". (1) Zo'n 10 jaar later luidt het nog: "Voor de arme fabrieksstakkers uit de XIXe eeuw echter was er geen kwestie van een rustige ontspan-

ningsavond, noch een dag vrijaf. Niets dan het dwingende spook van dwingende arbeid en honger". (2)

En inderdaad, voor vele industriearbeiders zag het leven er niet bepaald rooskleurig uit: lange werkdagen, lage lonen en vaak abominabele huisvesting. De industrialisatie had een 'arbeidersprobleem' veroorzaakt. De leef- en denkwereld van de werkersbevolking werd gekenmerkt door geloofsafvalligheid, migratie, proletarisering, alcoholisme en dergelijke meer. (3) Maar daaruit kan men niet zomaar concluderen dat elke vorm van ontspanning aan de arbeider voorbijging: "Wie een volledig beeld van de levenswijze en de mentaliteit van de arbeiders uit de 19de eeuw wil geven, kan en mag niet in donkere tonen blijven spreken. Geeft men de indruk van een eentonig, droevig, hopeloos ellendig bestaan, dan is dat niet naast de waarheid, maar men moet er ook op wijzen dat het volk zijn eigen plezier zocht en er zich doorsloeg met een weliswaar soms al te goedmoedig aanvaarden van de tekorten op alle gebied, een volk dat daarnaast soms ook felle opflakkingen van levenslust kende. Men amuseerde zich, en toch zeker in de jaren van de 'belle époque'". (4)

Voorgaande opvattingen, samen met de stelling van T. Beckers en H. Van der Poel dat het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de vrije tijd onverbreekbaar samenhangt met de strijd om controle te verwerven over deze tijdsbeste-

* Noot van de redactie: Het artikel van Isabelle Verheire is een tweede bijdrage in de reeks over "ontspanning en alledaagsheid". In een vorige aflevering van dit tijdschrift verscheen DENECKERE (G.). Tussen uitbundigheid en beheersing. Feest, subversie en sociale strijd in de 19de eeuw, *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXIC, 1999, 2, p. 82-112.

ding, zette aan tot onderzoek van een concrete casus. ⁽⁵⁾

We onderzochten aan de hand van uiteenlopende, soms heel verscheiden bronnen, hoe het ontspanningsleven van Brugse arbeiders ingevuld werd. We werden daarbij geconfronteerd met een methodologisch probleem: de bestudeerde bevolkingsgroep komt in de bronnen veel minder rechtstreeks aan het woord dan bijvoorbeeld de autoriteiten. Het is evenmin evident om over de invulling van de vrije tijd directe sporen terug te vinden. Veel van het ontspanningsleven van de gewone mens ontstond immers spontaan en in beperkte kring. Bijgevolg zijn slechts weinig getuigenissen daarover tot bij ons gekomen. Het is vrijwel onmogelijk opvattingen en reacties van de arbeiders zelf op het spoor te komen. Er is uiteraard wel allerhande bronnenmateriaal beschikbaar waarin de standpunten van de 'hogere kringen' (organisatoren, autoriteiten,...) terug te vinden zijn. Het is dan ook vooral het georganiseerd ontspanningsleven dat hier aan bod zal komen. Meer specifiek willen we nagaan wie precies de organisatoren van feesten en vermakelijkheden waren en in welke mate ze er zelf aan deelnamen. Hadden ze een bepaald doel voor ogen of was het hen louter om de ontspanning te doen? Slaagden ze in hun opzet en hoe reageerde de doelgroep erop?

Maar vooraleer op de concrete Brugse situatie in te gaan, staan we stil bij enkele

le ideeën en opvattingen die regelmatig in cultuurhistorische werken opduiken.

2. Enkele 'cultuurhistorische bedenkingen'

Het lijkt ons niet overbodig een 'cultuurhistorisch kader' te schetsen, waarin de begrippen volks- en elitecultuur, arbeiderscultuur en massacultuur geplaatst worden. Over de relatie tussen enerzijds 'de massa' of, zo men wil, 'de lagere sociale klassen' en anderzijds 'de elite' op vlak van vrijetijdsbesteding, is al heel wat inkt gevloeid. In studies over de cultuur van de Nieuwe Tijd wordt de zogenaamde 'volkscultuur' vaak tegenover de 'elitecultuur' geplaatst. Het boek van P. Burke was heel invloedrijk wat dat betreft. ⁽⁶⁾ Sindsdien zijn tal van gelijkaardige studies verschenen, maar er zijn evenzeer kritieken geleverd op Burkes uitgangspunten. T. Harris bijvoorbeeld, heeft het moeilijk met de omschrijving 'volkscultuur'. Dat houdt volgens hem teveel de idee van eenheid in. Harris wijst erop dat cultuur of cultuurbeleving sterk kan verschillen naargelang tijd en ruimte en dat het bijvoorbeeld ook door de beide geslachten anders wordt ervaren. Ook 'het volk' voorstellen als diegenen die niet tot 'de elite' behoren, doet de realiteit onrecht aan. Er moet zeker met nog een derde groep rekening gehouden worden: de middenklasse. Bovendien heeft hij moeite met het beeld van een horizon-

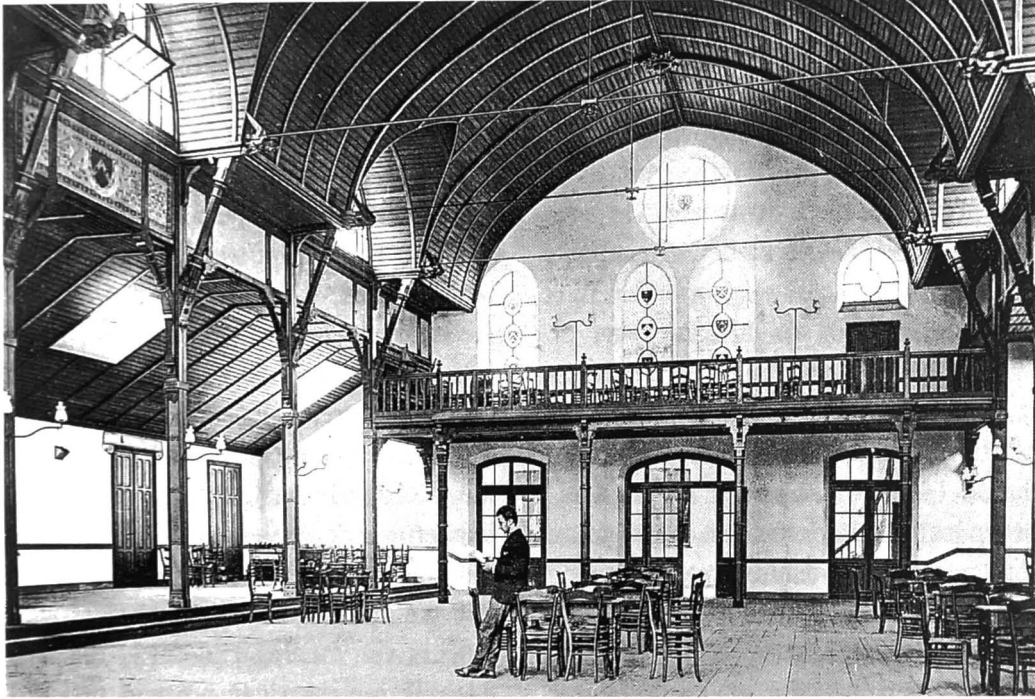

taal gelaagde maatschappij. Er waren evengoed verticale scheidslijnen die de bevolking bijvoorbeeld opdeelden op basis van religie. Een gelijkaardige bedenking vonden we ook bij G. Deneckere die het heeft over sociale, nationale, religieuze, generatie-en geslachtsverschillen binnen elke samenleving. (7) Voorts wil Harris het beeld nuanceren van een elite die sinds de Middeleeuwen de zogenaamde volkscultuur poogt te onderdrukken, te transformeren of te controleren. De 'aanvallen' van bovenaf waren zeker niet continu en de elite stond niet unaniem vijandig tegenover bepaalde volksgebruiken. Bovendien speelden zowel de middenklasse als de lagere sociale groepen eveneens een actieve rol. Laatstgenoemden mogen dus niet worden voorgesteld als een passieve massa, die enkel maar onderging. Zo pasten ze bijvoorbeeld de opgelegde normen en waarden ten dele aan hun eigen gedragsrepertoire aan in een poging hun eigenheid te behouden. (8)

Studies over de late 19de – begin 20ste eeuw laten zich minder in met die tweedeling volk-elite. Ze gaan eerder uit van een arbeiderscultuur, die al dan niet tegenover een 'burgerlijke' cultuur geplaatst wordt. Tal van polemieken en discussies werden en worden gevoerd over het al of niet bestaan van een autonome arbeiderscultuur. I. Cieraad heeft het in haar *Studie over cultuur* over de arbeiderscultuur en ze haalt daarbij

onder meer E. Thompson aan. (9) Deze meent dat de specifieke economische relaties en de typische ervaringen van de arbeiders (als groep) aanleiding geven tot de ontwikkeling van een eigen waardenpatroon, van eigen tradities en eigen organisatievormen. De opvattingen van K. De Leeuw en H. Gaus sluiten daarbij aan. Eerstgenoemde stelt dat elke sociale groep een eigen hiërarchie hanteert in haar verschillende vormen van vrijetijdsbesteding. H. Gaus schrijft aan elke maatschappelijke groep een eigen mentaliteit, normatief kader en eigen voorkeuren toe, welke bepaald zijn door de plaats die elke groep inneemt in de maatschappij. (10)

Ervan uitgaande dat elke maatschappelijke groep eigen karaktertrekken vertoont, werpt zich de vraag op waaruit die eigenheid van 'de' arbeiders dan wel bestond. D. De Weerdts maakt ons er alvast attent op dat een poging tot definiëring eigenlijk zinloos is: het begrip 'arbeider' dekt soms heel uiteenlopende realiteiten, namelijk van thuiswerker over ambachtsgezel tot fabrieksarbeider. (11) Naarmate de industrialisatie vorderde kwam men toch tot meerdere gemeenschappelijkheden. Arbeiders traden als loonafhankelijken op de markt en leefden in een bepaald politiek verband. De arbeidswetgeving werd uitgebouwd en die wetten golden voor een steeds grotere groep. De voortschrijdende mechanisatie bracht met zich mee dat steeds meer arbeiders met de machine

Stadsarchief Brugge, FO A 242, Binnengezicht van de feestzaal van de Gilde der Ambachten, 1894. (Vervaardiger: onbekend, Schenking J. A. Rau).

werden geconfronteerd. ⁽¹²⁾ Ze werden dus met z'n allen voor nieuwe uitdagingen geplaatst, die ze op hun eigen manier beantwoordden.

In samenhang met de vraag naar de autonomie van de arbeiderscultuur brengt G. Vanschoenbeek het soms geopperde onderscheid tussen spontane en georganiseerde arbeiderscultuur ter sprake. Het is vooral deze laatste, zoals die werd beoefend in verenigingen en dergelijke meer, die zijn sporen heeft nagelaten. Men heeft het in die context soms ook over 'verburgerlijkte' cultuur waarbij niet zozeer gewerkt wordt aan het schep-

pen van een nieuwe cultuur, maar eerder aan het toegankelijk maken van reeds bestaande cultuurgoederen. ⁽¹³⁾

Vanaf de late 19de eeuw zou zich een heel geleidelijke democratisering of homogenisering hebben ingezet. Langzaamaan "werd de voorheen elitaire levenswijze bereikbaar voor andere sociale lagen...". ⁽¹⁴⁾ In de 20ste eeuw nam de vrije tijd toe en verhoogde de levensstandaard, met als gevolg dat onderling verschillen tussen de sociale lagen steeds meer vervaagden. Cultuurconsumptie is immers grotendeels afhankelijk van vrije tijd en inkomen. ⁽¹⁵⁾

Toch impliceerde die zogenaamde democratisering van de cultuur niet dat er vanaf dan sprake was van gelijkschaking van de maatschappelijke groepen. De neiging tot controleren bleef doorheen de beschouwde periode aanwezig en zelfs het verbieden van bepaalde gebruiken kwam nog voor. Een passende term voor de houding van de organisatoren en/of autoriteiten is 'bevoogdend'. Ze ijverden voor meer 'volksverheffing' en beschaving. Om dat doel te bereiken boden ze hun doelgroep cultuurgoederen aan waarvan ze tot dan toe grotendeels verstoken waren geweest, zoals muziekkuitvoeringen, bezoeken aan de schouwburg, H. Cunningham beschouwt bibliotheken, voordrachten, muziek... als een typische middenklassecultuur die werd gepromoot bij de werkersbevolking. De hogere klassen wilden de arbeiders in contact brengen met deze burgerlijke vormen van vermaak. Terzelfdertijd was het een poging tot sociale controle, aangezien men de arbeiders tijdens deze vrijetijdsbesteding in het oog kon houden. ⁽¹⁶⁾ Het invoeren van de achturige werkdag verscherpte immers nog meer de aandacht voor de wijze waarop de vrijgekomen tijd werd ingevuld. Men vreesde ervoor dat de arbeiders er niet zouden in slagen zich zinvol bezig te houden of dat ze hun nieuwe vrijheid zouden misbruiken.

In de geschiedschrijving van de populaire cultuur in de 20ste eeuw (vooral

sinds Wereldoorlog I), duikt voortdurend de term 'massacultuur' op, gekenmerkt door onpersoonlijkheid en oppervlakkigheid. Vooral de ontwikkeling van de audiovisuele media wordt daarbij geaccentueerd. Vroegere 'participanten' van de volkscultuur werden 'consumenten' van de massamarkt. Ze werden steeds meer gereduceerd tot louter toeschouwers. Door die evolutie werd ook het actieterrein van de ideologische groepen verlegd: nu moest de gecommercialiseerde vrijetijdsbesteding aan banden worden gelegd. ⁽¹⁷⁾

Uit dit overzicht blijkt dat heel wat auteurs van mening zijn dat er dus wel degelijk ingrepen van bovenaf gebeurd zijn. Ook T. Harris is daarvan overtuigd wanneer hij stelt dat de dominante groeps culturen over de nodige macht beschikten om hun waarden en normen, die ze beter en beschaafder achtten, aan anderen op te leggen. ⁽¹⁸⁾

Heel interessant is het om na te gaan wat de drijfveren waren van die dominante groepen. De theorie reikt ons hier alweer enkele antwoorden aan, die uiteraard nog moeten getoetst worden aan concrete voorbeelden. Vanuit kerkelijke en conservatieve kringen fixeerde men zich, uit morele overwegingen, op de onderdrukking of transformatie van traditionele (in hun ogen: onzedelijke) gebruiken.

De acties die ondernomen werden door progressieve burgers kunnen gesitueerd

worden in wat men noemt: de bevoogdende civilisatiebeweging. De 'gemene man' werd als 'cultuurarm' beschouwd en dus moest het volk op een hoger cultureel niveau gebracht worden. K. De Leeuw schrijft dit toe aan een mentaliteitswijziging op het einde van de 19de eeuw. Men ging beseffen dat 'hogere' cultuuruitingen niet zozeer een natuurlijk gegeven waren, maar eerder het resultaat van opvoeding en socialisatie. In deze paternalistische bekommernis stonden de burgerlijke waarden (kunstzin, verdraagzaamheid en arbeidsethiek) centraal. Uiteraard is het dan nog de vraag in hoeverre de doelgroep deze waarden ook werkelijk tot de zijne maakte. Een aantal auteurs menen dat het beschavingsoffensief vooral resultaten boekte bij geschoolde arbeiders en bij de middengroepen. Op ongeschoolde arbeiders had dit alles veel minder effect. ⁽¹⁹⁾

Ook meer objectieve factoren beïnvloedden het ontspanningsleven van heel wat mensen. Het strakke tijdsregime van het industriële productieproces liet nog slechts weinig plaats voor tal van spontane gebruiken. Terwijl "vóór de industrialisatie...werk en wonen en werk en ontspanning nauw met elkaar verbonden waren", raakt dit alles in toenemende mate van elkaar gescheiden. ⁽²⁰⁾ Disciplineren van het werkvolk werd uit economische overwegingen een streefdoel. De fabriek moest dag en nacht, 6 dagen per week draaien.

Talrijke feestdagen, spontane opwellingen van vermaak en een losbandige levensstijl werden taboe. Dat alles was in de ogen van de ondernemers niet meer dan verspilling van geld, energie en tijd. ⁽²¹⁾ Maar afschaffen van het ene kan niet zonder het aanbieden van iets anders. Sommige auteurs hebben het in dit verband over de zogenaamde 'uitlaatklep- of veiligheidskleptheorie'. Als het volk zich kan uitleven in allerlei vermakelijkheden, dan is het minder geneigd om zijn pijlen op de politieke machtshebbers te richten. Bepaalde gebruiken werden dus toch getolereerd, of de autoriteiten voorzagen zelf in vermakelijkheden omdat deze de functie hadden van 'psychologische bevrijding'. ⁽²²⁾ Met andere woorden: feesten werden getolereerd of georganiseerd om de sociale orde te handhaven. Er werden ook volledig nieuwe, alternatieve en vooral controleerbare vermakelijkheden aangeboden als antwoord op de vraag naar ontspanningsmogelijkheden. Dat aanbod kreeg een bijkomende functie wanneer we het in verband brengen met de toenmalige politieke situatie. Hoe groter de aanhang, hoe meer gewicht men in de politieke schaal zou kunnen leggen. Vermaak werd op die manier het slaafje van de politieke belangen. Tenslotte moet nog de overheid (i.c. het stadsbestuur) als regulerende factor worden vermeld. Door geboden of verboden uit te vaardigen, door infrastructuur ter beschikking te stellen en door

het al of niet toekennen van subsidies hadden ze controle over talloze culturele uitingen. ⁽²³⁾

3. De 'casus Brugge'

Tot hiertoe stonden we enkel stil bij een aantal theoretische uitgangspunten. In dit 2e hoofdstuk volgen de resultaten van het onderzoek van I specifiek geval: de Brugse arbeidersbevolking. Zo wordt het mogelijk om op basis van een concreet onderzoek de theoretische bevindingen te toetsen en te illustreren. We hebben voornamelijk gezocht naar evenementen met een zekere amusementswaarde, op initiatieven die het volk in zekere mate verstrooiing brachten. De grens is evenwel niet altijd gemakkelijk te trekken, want strijd en feest gingen vaak hand in hand, en vermaak werd frequent gekoppeld aan opvoeding/beschaving. ⁽²⁴⁾ Toch komt in sommige voorbeelden duidelijk naar voor dat men sociale controle trachtte uit te oefenen door het ontspanningsleven van het volk te beïnvloeden.

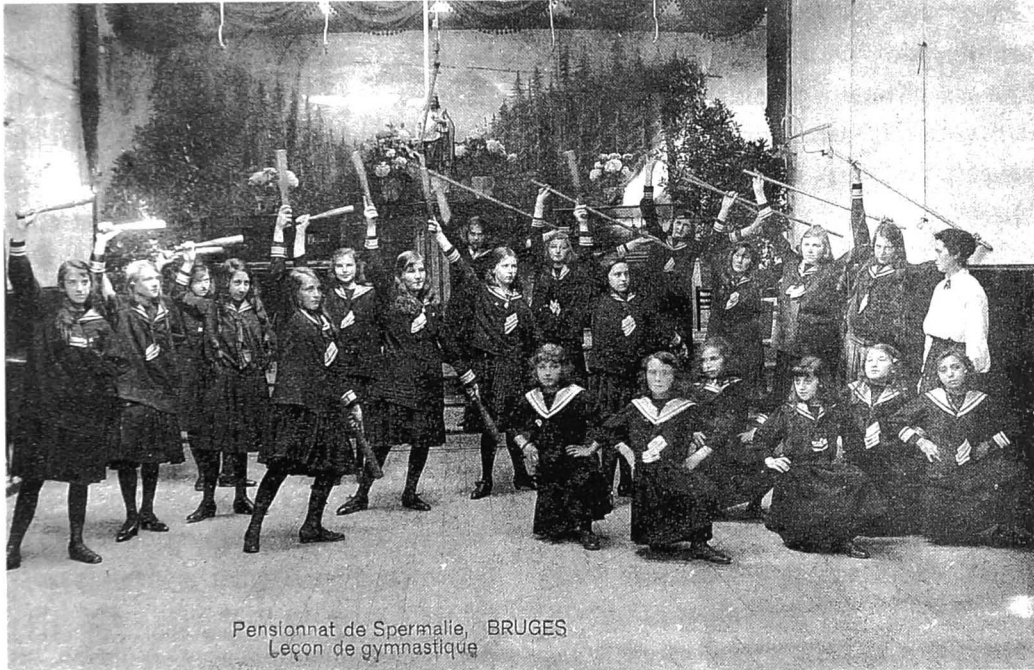
3.1 Gemeentefeesten

De Brugse gemeentefeesten waren een jaarlijks terugkerend officieel initiatief en eigenlijk vooral een burgerlijke gelegenheid. Deze plechtigheden kenden een nogal stereotiep verloop. Steevast stonden op het programma: prijskampen (biljart, bowling, ...) in de herbergen van de stad, een beiaardspel, muziekstukken en een tentoonstelling.

Onderzoek naar deze feesten laat evenwel toe enig inzicht te krijgen in de houding die men aannam tegenover het volk.

De toneelmaatschappij *Vriendenbond van Brugge* zag zich in 1891 genoodzaakt om entreegeld te vragen voor hun opvoering. Dit niet alleen om een deel van de kosten te dekken, maar ook om enige vat te krijgen op het publiek. Ze werden immers geconfronteerd met "gemeenter volk dan wij begeerden". Ze hoopten dat het "gemeen volk" zou wegblijven wanneer er ingangsgeld gevraagd werd. ⁽²⁵⁾ Met deze niet bepaald democratische maatregel trachtte men dus de minder begoeden weg te houden van de toneelopvoering. In 1905 vielen de gemeentefeesten samen met het herdenkingsfeest van de 75-jarige onafhankelijkheid van België. Tijdens een gemeenteraadszitting liet een katholiek raadslid zich ontvallen dat "...feesten geven voor het volk....zo slecht niet niet [is]; het volk heeft er eenigszins recht toe. Het is niet genoeg de orde en rust te handhaven: het stedelijk bestuur heeft ook nog voor plicht iets te doen om het volk te verlustigen. Als het volk zich deftig vermaakt, is het niet geneigd om revolutie te maken..." ⁽²⁶⁾ Deze opmerking past perfect in de vermelde 'uitlaatklettheorie'.

In de loop der jaren werden in de meeste volksbuurten in Brugge eigen buurtcomiteeën opgericht die volksfeesten organiseerden tijdens de

Personnat de Spermalie, BRUGES
Leçon de gymnastique

Stadsarchief Brugge, FO A 4493, Les van turnen, 1920. (Vervaardiger: S.Y.L. Brussel).

gemeentefeesten. Jaarlijks vroegen ze subsidies aan het stadsbestuur. Bij het toekennen van dergelijke subsidies werkte het stadsbestuur met een beurtrolsysteem, zodat telkens een ander gedeelte van de stad aan zijn trekken kwam.

In het vorige hoofdstuk wezen we er kort op dat feestelijkheden ook door de politiek gebruikt (misbruikt) werden. Volgend voorbeeld is daarvan een sprekende illustratie. In 1911 werden op de volkse Sint-Annaparochie "typische volksvermakelijkheden" ingericht. Op het programma stonden ringsteking, mastklimming, zaklopen e.d.m. Het jaar

nadien werd de bevolking eraan herinnerd dat vooral de financiële steun van de christen-democraat De Cloedt de feesten mogelijk had gemaakt. De bewoners van de Sint-Annaparochie werden dan ook opgeroepen om hem, bij wijze van dank, hun stem te geven in de aanstaande verkiezingen.⁽²⁷⁾ Zo werden die feesten eigenlijk een onderdeel van een verkiezingscampagne.

3.2 Carnaval

De carnavalsviering bracht in Brugge in die periode grote getallen feestvierders op de been. De katholiekgezinde krant

Gazette van Brugge beschreef in welke kringen de 'carnavalzotten' gezocht moesten worden: "Vanuit de straatjes der volkrijke arme parochieën spoten geheele zwermen armtierige, uitgelaten maskers...". ⁽²⁸⁾ Enkele Brugse verenigingen zetten zich actief in om nieuwe initiatieven aan het programma toe te voegen. Daardoor kreeg carnaval steeds meer een georganiseerd karakter. Er werd vooral veel aandacht besteed aan de organisatie van allerlei stoeten. Dit kan gezien worden als een poging om de carnavalsviering deftiger te laten verlopen. Vanaf de 2de helft van de 19de eeuw toonde de burgerlijke maatschappij immers duidelijk haar afkeer voor het vastenavondvertoon. ⁽²⁹⁾ In plaats van de bevolking zelf te laten instaan voor de viering, maakte men hen tot toeschouwers van optochten die door de burgerij op poten gezet werden. Bovendien legde de Brugse gemeenteraad enkele beperkingen op. Het feit dat losbandigheid die dagen welig tierde en dat voor eventjes belediging en bespotting toegelaten was, zal daaraan niet vreemd zijn. Een aantal katholieke verenigingen vroeg aan het stadsbestuur om maatregelen te treffen, omwille van moraal en hygiëne. Bepaalde gebruiken moesten vervangen worden door "meer waardige pleziertjes". Vooral het alcoholmisbruik was hen een doorn in het oog. ⁽³⁰⁾ Het was overigens niet toevallig dat men net in 1893 de viering aan banden trachtte te leggen. In die periode

was de politieke wereld namelijk in beroering omdat een hevige strijd werd geleverd voor de invoering van het algemeen stemrecht. De houding van de Brugse bestuurders was dus evenzeer ingegeven door angst voor versterking van de openbare orde. Voortaan was lawaai maken na middernacht verboden, het verplichte sluitingsuur van herbergen werd vervroegd en verkleedpartijen werden zoveel mogelijk geweerd. ⁽³¹⁾ Toch werd vanuit verschillende hoeken geopperd dat men niet te ver mocht gaan in het elimineren van allerlei vermakelijkheden. Een liberaal gemeenteraadslid wees erop dat te strenge verbodsbepalingen aanleiding konden geven tot revolutionair gedrag. ⁽³²⁾ Een stelling die opnieuw past in de voormelde 'uitlaatkleptheorie'. De katholieke raadsleden verdedigden hun houding door erop te wijzen dat de "carnavalsbeestigheden" toch konden vervangen worden door iets deftigs zoals muziekuitsvoeringen. "Men zal zeggen: maar men moet iets doen voor het volk, mag het volk ook geen ontspanning hebben? Zeker ja, en het moet er hebben. Zijn leven is eene slavernij, een gedurigen last. Aan de openbare besturen hoort het toe trefelijke uitspanningen toe bezorgen." ⁽³³⁾ Bijgevolg werden alternatieven uitgedacht: de katholieke *Brugsche Onthoudersbond* organiseerde ter vervanging in 1902 een avond met concerten, een voordracht en "lichtprenten met den Tooverlanteern". ⁽³⁴⁾ Ook de socialisten

kondigden een aangenaam feest aan, zowel "ter gelegenheid van" als "als protest tegen" carnaval. Men kon in het socialistisch lokaal *Volkshuis* terecht voor een gevarieerd programma van toneel en zang. ⁽³⁵⁾

3.3 *Gebuurtefeestjes*

Gouden bruiloften, de geboorte van een 7e zoon of dochter, een primus in de straat,...men vierde ze liefst met het nodige vertoon. Van dergelijke gebuurtefeestjes zijn talrijke aankondigingen terug te vinden in de pers. Het feit dat ze in de plaatselijke kranten werden aangekondigd, doet beseffen dat de zogenaamde spontaneïteit van dergelijke 'typische volksfeesten' enigszins gerelativeerd moet worden. Vooraleer deze konden plaatsvinden moest het stadsbestuur er haar toestemming voor geven. De politiecommissaris kreeg bovendien de opdracht de nodige maatregelen te treffen inzake openbare veiligheid. ⁽³⁶⁾ Soms achtte men het nodig beperkingen op te leggen. Zo kreeg een zekere E. Deblaere een negatief antwoord op zijn vraag om een volksfeestje te mogen inrichten, aangezien zulk amusement toch slechts resulteerde in "scènes de désordre en de débauches". ⁽³⁷⁾

3.4 *De herberg*

Wat uiteraard niet kan ontbreken in een bespreking van ontspanningsleven van de arbeiders is de herberg. Heel wat

Brugse herbergen waren gelegen in een typische volksbuurt en werden uitgebait door werklieden die zo nog wat wilden bijverdienen na hun dagtaak. Menig herbergier zette wel eens een dansfeestje op poten om wat leven in de brouwerij te brengen. Dat was echter een doorn in het oog van de Brugse burgers. Dansen was vooral bij de lagere klassen populair. Hooggeplaatsten konden voor dit tijdverdrijf doorgaans heel wat minder enthousiasme opbrengen. Ze associeerden het met geldverkwisting en verstoring van de orde. In 1874 werd dan ook een reglement uitgewerkt: voortaan moest belasting betaald worden op het houden van bals. ⁽³⁸⁾ Maar niet alleen de overheid deed pogingen om het herbergbezoek onder controle te krijgen. Elke politieke groep beschikte over een eigen 'partijlokaal' waar men de leden alternatieve ontspanningsmogelijkheden aanbood. De katholieken hadden hun *Gildehuis* waar men kaart kon spelen of een drankje kon nuttigen, maar dan wel onder het toezien van bijvoorbeeld de parochiepriester. Dat werd niet erg geapprecieerd door de talrijke herbergiers van de stad. Ze vonden het hypocriet en spraken over oneerlijke concurrentie. ⁽³⁹⁾ De socialistische pers ergerde zich mateloos aan de taferelen die men in een kroeg kon waarnemen: "Niet strelend voor het zicht, want bolgezopen gezichten en waggelende dronken gestalten zijn niet schoon...".

Ze schoven de oorzaak van het probleem in de schoenen van de overheid, die had immers nagelaten zang, muziek en toneel aan te moedigen met als goedkoop argument dat het volk er niet rijp voor was. ⁽⁴⁰⁾ De socialistische volkshuizen werden al vroeg uitgebouwd als centrale ontmoetingsplaats. In het Brugse *Werkerswelzijn* kon men terecht voor ontmoeting, ontspanning en vorming. Er werden zowel concerten als voordrachten en toneelopvoeringen gegeven. Het werd bovendien gezien als een belangrijk middel om arbeiders weg te houden bij de andere ideologieën. ⁽⁴¹⁾

3.5 *Initiatieven uit de ondernemerswereld*

Ook binnen de ondernemerswereld werden initiatieven ontwikkeld. De motieven die daarachter schuilden, gingen van ethisch rechtvaardigheidsgevoel, over sociale controle tot paternalisme. Men wilde respectievelijk de arbeidsomstandigheden verbeteren, een sterke greep op de arbeiders behouden en de 'ontaarde' arbeidersklasse beschermen tegen alcoholisme, spilzucht en losbandigheid. ⁽⁴²⁾ Een duidelijk en gekend voorbeeld uit de Brugse geschiedenis is de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek. De directie van deze onderneming toonde al vroeg interesse voor de ontwikkeling en ontspanning van haar personeel. Dat vertaalde zich onder meer in de

oprichting van verenigingen op gebied van ontspanning, sport en ontwikkeling. Na de oorlog werd het accent vooral op vorming gelegd. De nieuwe afdeling *Ontwikkeling* (1919) gaf bijscholing en voordrachten en installeerde een bibliotheek. Bovendien werden de werklieden door de directie uitgenodigd op bedrijfsvieringen. In 1897 bijvoorbeeld, danste de directeur op een "echt verbreedingsfeest" onbekommerd met de vrouwen van zijn werknemers. ⁽⁴³⁾

3.6 *Toneel*

Vanaf het einde van de 19de eeuw ontwikkelde zich een actief Brugs toneelven. Zowel katholieke, liberale als socialistische woordvoerders waren overtuigd van het belang van toneelopvoeringen voor de arbeiders en dus had elk een eigen toneelkring opgericht. De liberalen zagen voor toneel vooral een beschavende functie weggelegd. Ze betreurden dan ook dat, ondanks het toneelaanbod, vele "dwazen vermaak zoeken in allerhande buitensporigheden waarbij eten en drinken centraal staat". ⁽⁴⁴⁾ De socialistische toneelkring bestond reeds in 1888. Vanaf de beginjaren bood deze kring avondvullende programma's aan. Op zo'n avond werd dan niet alleen toneel gespeeld, er werden ook muziekopvoeringen of voordrachten gegeven. ⁽⁴⁵⁾ Ook zij zagen toneel als een middel tot volksopvoeding. Bovendien was het een ideale manier om propaganda te voeren voor

het eigen gedachtengoed. Toneel was voor alle zuilgebonden organisaties een dankbaar en geliefd 'instrument'. Ondanks het analfabetisme van vele van de leden kon men er toch veel mensen mee bereiken. Maar het toneel had vlak voor de Eerste Wereldoorlog af te rekenen met een dubbele concurrentie. De uitbouw van het spoorwegnet verhoogde de mobiliteit: mensen werden met de trein naar de hoofdstad gebracht waar ze van een meer gediversifieerd cultureel aanbod konden genieten. En ook de cinema's werden met de vinger gewezen. Zij hielden zowel de burgerij als het grote publiek weg uit de toneelzalen. In een lokale krant werd opgeroepen om de prijzen voor toneelbezoek te laten zakken en het aanbod aantrekkelijker te maken, zodat de teloorgang van het Brugse toneellevens zou vermeden worden. ⁽⁴⁶⁾

3.7 Muziek

Net zoals op toneelgebied, werden op het einde van de 19de eeuw op vlak van muziekopvoeringen specifieke inspanningen gedaan naar werklieden toe. In 1897 stelde de bestuurscommissie van het conservatorium voor om een aantal toegangskaarten gratis uit te delen aan fabrieksarbeiders. Zo zou de volksklasse de kans krijgen goede muziek te leren kennen en te waarderen. Het belang van dergelijke 'volksconcerten' werd als volgt omschreven: "Ces auditions musicales constituent pour la population

ouvrière un délassement sain et honnête et développent chez lui le sentiment artistique en même temps qu'elles épurent le goût". ⁽⁴⁷⁾ De concerten werden niet altijd even druk bijgewoond. De socialistische krant *Vooruit* pleitte er daarom voor het concert te laten spelen op zondagavond. Tot dan toe ging de opvoering steeds door op maandag om 18.00u, maar dan was zowat iedereen van de doelgroep nog aan het werk. ⁽⁴⁸⁾ In 1913 wees een liberaal gemeenteraadslid erop dat meer ruchtbaarheid moest worden gegeven aan het initiatief. Over de werkersbevolking zei hij dat "weinigen denken op concerten, geestesuitspanningen of ander verzet; dat is vreemd voor de werklieden". Hij meende dat weinigen op eigen initiatief een concert zouden bijwonen en dus achtte hij het nodig "hen bij de hand te nemen en ze er naartoe te leiden". ⁽⁴⁹⁾ Het paternalisme was dus anno 1913 nog geen verleden tijd! Behalve de opvoeringen in de stadsschouwburg, waren er nog de specifiek katholieke, liberale en socialistische muziekavonden. Het katholiek koor en fanfare wilden een 'muzikaal gevoel' onder het volk verspreiden. "En alzo trapsgewijze de groote orkestwerken te doen gewennen welke door het volk nog niet begrepen worden...". ⁽⁵⁰⁾ Liberale burgers van hun kant organiseerden lessen in volksliederen. In hun betrachting de stadsgenoten zedelijk te verheffen, boden ze alle geïnteresseerden "degelijke, beschavende muziek en zang" aan. ⁽⁵¹⁾

3.8 Turnen

Overbekend en typisch voor deze periode zijn de turnclubs. Reeds in het begin van de 19de eeuw was men overtuigd van de pedagogische waarde van gymnastische sporten. Het was een middel tot lichamelijke opvoeding en droeg bij tot de geestelijke verheffing van de mens. ⁽⁵²⁾ Er bestond opnieuw een katholieke, liberale en socialistische turnclub. Elk gaf jaarlijks een turnfeest dat steeds ruim op voorhand werd aangekondigd in de persorganen van elke strekking. Men liet daarbij niet na zich te vergelijken met de turners van de 'concurrentie'. Zo lachte de katholieke gezinde krant *'t Brugsche Vrije* met een optreden van de liberale turnkring, omdat het aantal deelnemers beperkt was en omdat het op slechts weinig belangstelling kon rekenen bij het publiek. ⁽⁵³⁾

3.9 Film en sport

Er werd reeds kort op gewezen dat er nieuwe vormen van vrijetijdsbesteding opkwamen die het volk naar andere plaatsen lokten, weg van de besloten (partij)lokalen. De komst van de film was een gans nieuw fenomeen in de wereld van de ontspanning. Aanvankelijk was het bioscoopbezoek een zowat exclusief burgerlijke aangelegenheid. In het Interbellum trok ook de volksklasse tijdens de vrije uurtjes naar de bioscoop. ⁽⁵⁴⁾ De krant *Burgerwelzijn*

had al in 1913 gewezen op de "...overrompelende nieuwigheid der Cinema's, die ... ook het grote publiek verlokken daar voor het afkijken der films de centen te verteren, die het soms voor bijwonen van een tooneelstuk overhield...". ⁽⁵⁵⁾ De katholieke kerk behield lange tijd een zeker wantrouwen tegenover het fenomeen film. Maar, geconfronteerd met het groeiende succes ervan, startte de katholieke *Gilde* in 1910 voorzichtig met het tonen van filmpjes. ⁽⁵⁶⁾ De socialisten zagen al vlug het belang in van film als propagandamiddel. Bovendien konden filmbeelden een opvoedende waarde hebben, vonden ze, bijvoorbeeld door maatschappelijke onrechtvaardigheden op het doek te tonen. Desondanks kwam het accent al gauw op amusement te liggen: het maken van winst won het van het opvoedende karakter. ⁽⁵⁷⁾ Ook voor sport groeide de interesse. Evenals film, had voetbal bijvoorbeeld een elitair karakter in de beginjaren. In de oorlogsjaren kwam de prijs van een toegangskaartje binnen ieders bereik. ⁽⁵⁸⁾ Voetbal werd ook in toenemende mate actief beoefend. Binnen bepaalde bedrijven werd een voetbalclub opgericht en de socialisten hadden hun eigen club. De stijgende populariteit bleef ook aan katholieke zijde niet onopgemerkt. Het Sint-Vincentius à Paulo-genootschap zocht naar een alternatief aanbod, waarin plaats was voor zowel sportieve als voor religieuze noden. Want het was hen

duidelijk geworden dat de religieuze opvoeding langzamerhand verdrongen werd door de sport. ⁽⁵⁹⁾ De katholieke wereld was in feite in het geheel niet opgetogen over de populariteit van allerhande sporten. Vooral het feit dat op zondag, naast "rust van den arbeid" en "Gods verheerlijking" nog andere bezigheden op het programma stonden, was hen een doorn in het oog. "Pleziertreinen en uitstapjes voeren nu de huisgenooten verre weg van den huiselijken haard; velokoersen, voetbalspel, duivenvluchten en sport van alle slach en namen, altijd meest des Zondags ingericht, lokken nu onze Vlaamsche jeugd verre af van kerk en familiekring en bieden haar maar al te dikwijlsch wulpsch verzet aan...". ⁽⁶⁰⁾

4. Besluit

Het is duidelijk dat de meeste ontspanningsvormen waarvan we sporen hebben teruggevonden geen onschuldig karakter hadden. De geschiedenis van het vermaak kan niet ontkoppeld worden van de geschiedenis van de onderdrukking en de inperking ervan. De bekommernis om de openbare orde, om de zeden en om de culturele verheffing loopt als een rode draad doorheen de schets van het amusementsleven. Het Brugse stadsbestuur had een aantal instrumenten ter beschikking om bepaalde vormen van vermaak mogelijk te maken

of net te verhinderen en zo te zorgen voor de openbare orde. Ze hield rekening met de behoefte van het volk aan vertier, door middel van een eigen aanbod of door bepaalde initiatieven te steunen. Met verbodsbepalingen ontzegde ze de bevolking een aantal gebruiken. Met geldelijke steun maakte ze bepaalde 'volksopvoedende' projecten mogelijk.

Datzelfde motief vinden we ook terug in andere kringen. Zowel katholieken, liberalen als socialisten streefden ernaar het volk op een 'hoger cultureel niveau' te brengen. In feite kan hen allen een paternalistische houding verweten worden. Bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding, in de meeste studies bijeengebracht onder de noemer 'burgerlijke cultuur', werden gepromoot bij de arbeidersbevolking. Vooral aan toneelvoorstellingen en muziekkuitvoeringen werd heel wat aandacht besteed. Sommige initiatieven konden op bijval van de drie partijen rekenen. Meestal was elk echter bezig met het aanbod binnen de eigen lokalen. Dat aanbod vertoonde enerzijds grote gelijkenissen, anderzijds werden duidelijk eigen accenten gelegd. Het katholieke doen en laten verraadt een sterke bekommernis om zedelijkheid, spaarzaamheid en uiteraard godsdienstigheid. De socialisten stonden in Brugge voor de moeilijke opdracht om het katholieke overwicht te doorbreken. Talrijke activiteiten werden ontplooid om het socialistische gedachtengoed

kenbaar te maken. Vrijwel elke socialistische vereniging werd ingeschakeld in de propagandacampagne. Ook de liberalen hadden al vroeg een eigen arbeidersvereniging. Ze zagen voor zichzelf vooral een taak als 'volksopvoeders' weggelegd. Toch lijkt het liberale aanbod op dat vlak minder uitgewerkt in vergelijking met dat van katholieken en socialisten.

Met het aanbieden van ontspanningsmogelijkheden kon men de bevolking in het oog houden, hen waarden en ideeën meegeven en een elementaire vorming aanbieden. Aan een ontspanningsaanbod van hogerhand met een politieke tint was dus geen gebrek.

Vlak voor de Eerste Wereldoorlog werd de stap gezet naar nieuwe vormen van vermaak. Het zogenaamd 'gecommercialiseerd' vermaak dreigde de bezoekers uit de lokalen van de 'volksverheffers' weg te halen en hen aan hun oog te onttrekken. Er werd snel op deze nieuwe trends ingespeeld. Vooral katholieken en socialisten werkten hun eigen aanbod uit.

NOTEN

- 1 VAN EECKHOUTTE (M). *De vrije tijd en de vrijetijdsbesteding der arbeiders en de taak der vakbonden op dit gebied*. Kortrijk, Rijksinstituut voor Sociale Studiën, 1958, pp. 7-8.
- 2 ALBRECHT (C). *Sociaal leven: ontspanning*. Brussel, Renaissance du Livre, 1969, p. 10.
- 3 HUYSE (L.). *De verzuiling voorbij*. Leuven, Kritak, 1987, p. 18.
- 4 DE WEERDT (D.). *Arbeiders en arbeiderslevens 1844-1914*. In: AGN, XXII, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1977, p. 122.
- 5 BECKERS (T.) en VAN DER POEL (H.). *Vrijetijd tussen vorming en vermaak. Een inleiding tot de studie van de vrijetijd*. Brabant, Katholieke Universiteit, 1995, p. 29.
- 6 BURKE (P.). *Popular culture in early modern Europe*. Aldershot, Wildwood House, 1978. In 1990 verscheen daarvan een Nederlandse vertaling (door J. ENGELSMAN): *Volkscultuur in Europa, 1500-1800*. Amsterdam, Agon, 1990, 357p.
- 7 HARRIS (T.). *Problematising Popular Culture*. In: HARRIS (T.). *Popular Culture in England*. London, MacMillan, 1995, pp. 10-15.
DENECKERE (G.). *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*. Antwerpen, Hadewijch / Gent, Amsab, 1997, pp. 8-9.
- 8 HARRIS (T.). *Op cit.*, pp. 20-25.
ROOIJAKKERS (G.). *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853*. Nijmegen, SUN, 1994, p. 623.
- 9 CIERAAD (I.). *De elitaire verbeelding van volk en massa. Een studie over cultuur*. Muiderberg, Coutinho, 1988, p. 19.
- 10 GAUS (H.). *Literatuur en kunst 1844-1895*. In: AGN, XII, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1977, p. 197.
DE LEEUW (K.). *Mentaliteit en vrije tijd, 1800-heden*. In: DE LEEUW (K.), LINDERS-ROOIJENDIJK (M.) en MARTENS (P.). *Van ontspanning en inspanning: aspecten van de geschiedenis van de vrije tijd*. Tilburg, Gianotten, 1995, p. 16.
- 11 DE WEERDT (D.). *Arbeiders en arbeiderslevens 1844-1914*. In: AGN, XXII, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1977, p. 106.

- 12 ART (J.). *Cursus Cultuurgeschiedenis van de Nieuwste Tijden*. Gent, Universiteit Gent, Acjr. 1996-1997, pp. 36-37.
- 13 VANSCHOENBEEK (G.). Het zijn rode honden, maar wat blaffen ze mooi. Omtrent de geschiedenis van de Vlaamse sociaal-democratische arbeiderscultuur(beweging). *Brood en Rozen*, 1, 1996, 2, pp. 10-15.
- 14 DE LEEUW (K.). *Op. Cit.*, p. 22.
- 15 *Ontspanning en vrije tijd*. In: BOONE (M.), GAUS (H.), SCHOLLIERS (P.) e.a. *Dagelijks leven. Sociaal-culturele omstandigheden vroeger en nu*. Deurne, Baart, 1982, p. 139. (Culturele geschiedenis van Vlaanderen, deel 10).
- 16 DEFOORT(E). *Democratisering van de cultuur in België*. In: VAN DEN WIJNGAERT (M.). *Het onvoltooide verhaal. Democratisering van absolutisme tot participatie*. Leuven/Amersfoort, Acco, 1994, p. 89.
- CUNNINGHAM (H.). *Leisure in the Industrial Revolution*. London, Croom Helm, 1980, pp. 15-56.
- 17 DE MEYER (G.). *Populaire cultuur*. Leuven/Apeldoorn, Garant, 1995, pp. 107, 117-118.
- 18 HARRIS (T.). *Op. Cit.*, pp. 20-21.
- 19 DE LEEUW (K.). *Op. Cit.*, pp. 18-22.
- 20 *Id.*, pp. 13-14.
- 21 JANSEN (G.). Kermis in de Noordelijke Nederlanden. *Spiegel Historiae*, 28, 1983, 11, pp. 578-585.
- 22 LINDERS-ROOIJENDIJK (M.). *Een beknopte geschiedenis van de vrije tijd en de vrijetijdsbesteding*. In: DE LEEUW (K.), LINDERS-ROOIJENDIJK (M.) en MARTENS (P.). *Op. Cit.*, pp. 5-6.
- 23 DE LEEUW (K.) *Op. Cit.*, p. 21.
- 24 STEEVENS (D.). *De streek van lage lonen en lange uren. 100 jaar socialisme in het arrondissement Brugge (deel I: 1885-1939)*. Brugge, Herrebout, 1985, p. 83.
- DENECKERE (G.). *Protest en sociale bewegingen*. In: ART (J.). *Hoe schrijft de geschiedenis van mijn gemeente (deel I)*. Gent, Centrum voor Geschiedenis Universiteit Gent/Stichting Mens en Cultuur, 1993, pp. 267-300.
- 25 STADSARCHIEF BRUGGE (SAB), *Feesten en plechtigheden*, XI a 95 (Fêtes Communales 1890-1891), Vriendenbond Brugge aan het stadsbestuur, 22.05.1891.
- 26 *Gemeenteblad Stad Brugge/Bulletin Communal de la ville de Bruges (GSB/BCB)*, 10.06.1893, p. 234.
- 27 't Vrije Woord, 26.05.1912, p. 2.
- 28 *Gazette van Brugge (GvB)*, 23.02.1898, p. 3.
- 29 STALPAERT (H.). *Van vastenavond tot pasen. Oudvlaamse gebruiken: historie en folklore*. Heule, Uitgeverij voor gemeenteadministratie, 1960, pp. 17-19.
- 30 *GSB/BCB*, 07.01.1893, p. 26.
- 31 *GSB/BCB*, 30.01.1893, p. 32; 14.10.1893, p. 306.
- 32 *Brugsche Beiaard*, 21.01.1899, p. 1.
- 33 *GSB/BCB*, 16.01.1900, pp. 8-30.
- 34 *Gilde der Ambachten*, 31.01.1902, p. 2.
- 35 *Vooruit*, 13.02.1904, p. 2.
- 36 SAB, *Feesten en plechtigheden*, XI a 62 (Fêtes et concerts 1864-1895), Stadsbestuur aan de politiecommissaris, 20.08.1894.
- 37 *Ibid.*, E. Deblaere aan het stadsbestuur, 29.06.1894.
- 38 DELOS (F.). *Herbergen en hun betekenis. Brugge 1830-1914*. Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1988, pp. 224-225.
- 39 *Gilde der Ambachten*, 25.11.1890, p. 4.

- 40 *Werkerswelzijn (Wwz)*, 03.09.1911, p. 1.
- 41 BREPOELS (J.). *Wat zoudt gij zonder het werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België (deel 1: 1830-1966)*. Leuven, Kritak, 1988, p. 59.
- 42 D'HONDT (J.). *Sociale voorzieningen en verenigingsleven rond de fabriek*. In: D'HONDT (J.) (red.). *Leven rond de fabriek. Honderd jaar sociale voorzieningen in Brugse bedrijven, 1897-1997*. Brugge, Marc Van de Wiele, 1997, pp. 19-21.
- 43 *Brugsch Handelsblad*, 20.05.1961.
- 44 *Brugsche Beiaard*, 23.12.1911, p. 2.
- 45 *Vooruit*, 10.03.1900, p. 3.
- 46 *Burgerwelzijn*, 15.12.1913, p. 1.
- 47 *GSB/BCB*, 06.11.1897, pp. 508-518.
- 48 *Vooruit*, 22.04.1905, p. 2.
- 49 *GSB/BCB*, 26.02.1913, pp. 291-294.
- 50 SAB, *Feesten en plechtigheden*, XI a 104 (Feesten en vermakelijkheden 1904-1920), Het gildekoor aan het stadsbestuur, 14.12.1905.
- 51 *Brugsche Beiaard*, 08.03.1908, p. 2.
- 52 EMBRECHTS (K.) en DESEYN (G.). *Burgersport-arbeiderssport ? Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 3, 1985, 2, p. 6.
- 53 *'t Brugsche Vrije*, 16.07.1904.
- 54 VAN HOUTTE (J.), DEVLIEGHER (L.) en VANDEWALLE (A.). *De geschiedenis van Brugge*. Tielt, Lannoo, 1982, p. 546.
- 55 *Burgerwelzijn*, 15.12.1913, p. 1.
- 56 RAU (J.). *De Brugse bioscopen. Brugge, die scone*, 11, 1990, pp. 12-14.
- 57 STALLAERTS (R.). *Rode glamour: Bioscoop, film en socialistische beweging*. Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1989, pp. 13, 16-17.
- 58 SCHEPENS (L.). *Brugge bezet 1914-1918, 1940-1944: het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen*. Tielt, Lannoo, 1985, pp. 128-129.
- 59 PROVINCIALE BIBLIOTHEEK EN CULTUURARCHIEF, 251 AD, *Verslagboek Sint-Vincentius à Paulo (1900-1919)*, rapport du 10.04.1910.
- 60 *Christen Vlaanderen*, 29.09.1910, p. 1.